

**HÂŞİM b. MUHAMMED EL-MAĞRİBÎ'NİN HAYATI VE "HİSNÜ'L-KÂRÎ FÎ İHTİLÂFİ'L-MEKÂRÎ"
ADLI ESERİ**
**THE LIFE OF HÂŞİM b. MUHAMMAD el-MAGRİBÎ AND HIS TRACE "HİSNÜ'L-KÂRÎ FÎ İHTİLÂFİ'L-
MEKÂRÎ"**

Murad SADYKOV*

Öz

Bu topraklarda özellikle Osmanlılar zamanında, çok değerli Kıraat âlimleri ve diğer ilim dallarında büyük zatlar yetiştiği bilinen bir gerçektir. Bu âlimlerden birçoğu günümüzde bilinmekte ve bunların yazdıkları eserlerden istifade edilmektedir. Ancak belki de bilinenler kadar da bilinmeyen âlimlerin de var olduğu acı bir gerçektir. Artık bu âlimlerimizin ve yazdıkları eserlerin gün yüzüne çıkarılması ve ilim dünyasına tanıtılması elzem hale gelmiştir. Osmanlı tarihinin gizli derinliklerinde kalan âlimlerimizden birisi de Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'dir. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî (h. 1179-da sağ) Kıraat, tefsir, fıkıh, hadis gibi ilimlerde temayüz eden ve onun üzerinde irili ufaklı eserler bırakan çok yönlü bir âlim olmasına rağmen günümüzde ne kendisi, ne de eserleri hakkında tanınabilmektedir. Bu makalemizde Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin Kıraatle ilgili eserini ele almak suretiyle, müellifi tanıtmak ve diğer eserleri hakkında bilgi vermeyi amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Hâşim b. Muhammed, el-Mağribî, Kıraat, Osmanlı.

Abstract

The book of *Hısnü'l-Kârî fi İhtilâfî'l-Mekârî* by Hâşim b. Muhammed el-Mağribî (1179/1765) holds an important position in the field of Kıraat Law. This Edition includes many ideas belonging the classical scholars who are well known, Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîri, Ali b. Süleyman el-Mansûri, Mustafa b. Ahmed el-Halîci, had been lived between 1100 and 1200 (Pertaining to the Hegira). The science of Kıraat has been a discipline ranging from initial of divine inspiration (Vahiy) to today meaning to coming up with man of science and emerging to many kinds of articles. So, Ottoman History is full of the countless achievements and articles written by the Kıraat Expert. This dissertation includes mainly three section. At the first section, it has been emphasized the life of Hâşim el-Mağribî, his achievements and studies, learners of Hâşim el-Mağribî. In the second section, this study has been explained in details in every line of its content. In the third section, it has been introduced the comprehensive study of *Hısnü'l-Kârî fi İhtilâfî'l-Mekârî*. A forementioned text was formed in the result of research in İzmir - Turkey, Süleymaniye - Turkey ve St. Petersburg - Russia. The verses of Koran, expressions, the names of persons, studies, ascriptions and all special statements including dissertation has been explained comprehensively in footnotes.

Keywords: Hâşim b. Muhammed, al-Mağribî, Kıraat, The Ottoman Imperia.

A. ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

1. Müellifin Hayatı

Müellifin hayatından bahseden eserlere başvurduğumuzda onun Mağrib'de doğduğu ifade edilmekle beraber ne zaman doğduğu zikredilmemektedir. Seyyid Hâşim olarak da bilinmekte olan, Mağrib'e nispetle el-Mağribî, İzmir'de hem okumuş hem de okutmuş ve bir müddet burada yaşadığı için el-İzmîri, Şâm'a gidip burada ikamet etmesi sebebiyle eş-Şâm'î, Mâlikî mezhebi âlimlerinden olduğu için de el-Mağribî nisbeleriyle anılmaktadır. Bazen de Seyyid Hâşim diye anılmaktadır ki, büyük ihtimalle mübarek soyu Hazreti Peygamber efendimize dayanmaktadır. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî el-İzmîri, Seyyid Hâşim adıyla daha çok meşhur olmuştur. Hicri on ikinci yüzyılın büyük ulemasından sayılır.¹

Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyen Hâşim b. Muhammed el-Mağribî kendi memleketi Mağrib'de ilk tahsilini tamamladıktan sonra Şâm'a gider. Burada birkaç sene kaldıktan sonra tahsilini tamama erdirmek için İstanbul'a gelir. Henüz küçük yaşlarında iken Kur'ân'ı Kerîm'in tümünü ezberlemiş ve hafız olmuştur. Daha sonra Kıraat-i Aşere ilmini tahsil ederek, Mâlikî mezhebinin fıkıh ilmini de iyice öğrenerek başarılı oldu. Hicri 1145, miladi 1732 yıllarında Şâm'da ve hicri 1148, miladi 1735 yıllarında İstanbul'da bulunmak üzere, Kur'ân'ı Kerîm ilimleri tahsilini devam ettirmiştir. Zamanın meşhur ulemasından çeşitli ilimleri ve özellikle de Kıraat-i Aşere ilmini tahsil etmiştir.

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ İlyas b. Ahmed el-Bermavî (2008), IV, 675. *İmtau'l-Fuzalâi Bitaracimi'l-Kurraî fi ma Ba'da'l-Karnî's-Sâmini'l-Hicriyyi*. Medine: Daru'z-Zaman; Brockelmann, VIII, 229. GAL. (Arapça trc. Mahmud Fehmî Hicazî, Ömer Sâbir Abdülcelil); İbrahim b. Said b. Hamed ed-Devserî (1999), 145. *el-İmam el-Mütevellî ve Cühuduhu fi İlmî'l-Kıraat*. Riyad:Mektebetü'r-Rüşdi; Brockelmann, 455, GAL, S II.

Hâşim el-Mağribî'nin 30 Muharrem 1148'de (22 Haziran 1735'de) İstanbul'da Kıraat-i Aşere ilminden, hocası Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'den icazet aldığı kendisinin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ulaşabildiğimiz tabakât kitaplarında Hâşim el-Mağribî'nin hayatı, ilmi kişiliği, hocaları ve talebeleri hakkında verilen bilgi bunlardan ibarettir. Hayatının sonuna kadar ilim ve telif işleri ile meşgul olan Seyyid Hâşim el-Mağribî hicri 1179 senesinde hayatta iken ölüm tarihi ve yeri maalesef bilinmemektedir.

2. Hocaları

Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin Mağrib'deki tahsili esnasında hangi hocalardan ders aldığına dair eserlerimizde herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Şâm'da ve İstanbul'da iken buranın meşhur âlimlerinden hadis, fıkıh ve Kıraat-i aşere ilimlerini ikmal ettiği tabakât kitaplarında ifade edilmektedir. el-Mağribî'nin kaleme aldığı kendi eserlerinden anlaşılacağı üzere, esas olarak iki hocadan ders ve icazet almıştır ki, onların isimlerini zikreder:

a. Mustafa b. Ahmed el-Halîcî

Şâm ulemasından sayılan Mustafa el-Halîcî, Dimaşk'ta hadis ve Kıraat ilimlerini okutmakla hayatının son yıllarını geçirmiştir. Hâşim el-Mağribî h. 1148 senesinde kendisinden Kıraat okumuş ve icazet almıştır.²

b. Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî

Tam adı Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî er-Rûmî el-Hanefî'dir. İstanbul'da ikamet etmiş el-İzmîrî Kıraat ilmi mütehasıslarından dünyaca ünlü meşhur bir âlimdir. Doğduğu tarih hakkında bilgi mevcut değildir. Talebesi Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin kendisini Menemeni nisbesiyle zikrettiğine göre ve *Beda'iu'l-Burhan*³ adlı eserinin ferağ kaydında da aynı nisbe ile anıldığına bakılırsa İzmir'e bağlı Menemen'de doğduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Rûmî nisbesiyle anılan ve Canbaş Dede lakabıyla tanınan Mustafa el-İzmîrî, İstanbul'a gelerek Yusuf Efendi zade diye meşhur olan Abdullah Hilmi b. Muhammed b. Yûsuf ve Köprülüzade Abdullah Paşa'dan Kıraat ilmini tahsil etmiştir. Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî hayatının büyük bir kısmını İstanbul ve İzmir olmak üzere öğrenim ve öğretimle geçirmiştir. Hanefî mezhebine mensup olduğu bilinen Mustafa el-İzmîrî, talebesi Hâşim el-Mağribî'nin belirttiğine göre 1153/1741 yılında Mekke'ye gitmiş ve hac görevini ifa ettikten sonra, sefer dönüşü uğradığı Mısır'da 1154/1741 senesinde vefat etmiştir.⁴

Mustafa el-İzmîrî'nin meşhur eserlerinden: *Umdetü'l-İrfan fi Tahriri Evcühi'l-Kur'an*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa koleksiyonu, demirbaş numara 32, müellif hattı; Diğer nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli koleksiyonu, demirbaş numara 66/2; İzmir Milli Halk Kütüphanesi, demirbaş numara 301/2, varak sayısı 107b-161b. Zikrettiğimiz kütüphanelerde nüshası bulunan bu eser, Muhammed b. Muhammed el-Câbir ve Abdülaziz ez-Zeyyat tarafından tahkik ve neşredilmiştir. (Kâhire: Matbaatü'l-Cüdi)

Mustafa el-İzmîrî'nin diğer bir meşhur eseri: *Bedâ'iu'l-Burhan alâ Umdetü'l-İrfan*, bu eser *Umdetü'l-İrfan fi Tahriri Evcühi'l-Kur'an*, adlı eserinin şerhidir, Edirne Selimiye Kütüphanesi, Demirbaş numara 30-31; Diğer nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu koleksiyonu, Demirbaş numara 12; Süleymaniye, İbrahim Efendi koleksiyonu Demirbaş numara 4; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa koleksiyonu Demirbaş numara 00005, varak 1b-252a.

Süleymaniye Kütüphanesi, Atif Efendi koleksiyonu Demirbaş numara 10; İzmir Milli İl Halk Kütüphanesi, demirbaş numara 297/2, varak 126b-309b ve Tire İlçe Halk Kütüphanesi, Diğer Vakıflar koleksiyonu, Demirbaş numara 51, kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur.

Mustafa el-İzmîrî'nin diğer eseri: *Muhtasarü'n-Neşr fi'l-Kıraat'l-Aşr*, İbnü'l-Cezeri'ye ait eserin muhtasarı olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli koleksiyonunda, varak 1-178 olmak üzere, 66/1 Demirbaş numarası altında kayıtlıdır. Mustafa el-İzmîrî'nin bunlardan başka *İhtilafü'l-Berara bima sekete anhü'l-aşera* adlı bir eserinden de söz edilmiştir.⁵

Brockelmann, İzmîrî'nin Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan koleksiyonunda 00008 Demirbaş numarası altında kayıta bulunan *Hisnü'l-Kari fi İhtilafü'l-Mekari*, tahkikte bulunduğumuz bu eserinin

² Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, 4a. *Temrinu't-Talebeti'l-Berarati'-Hayriyyeti fi Vucuhi Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşere*. 164 varaktır, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 7696 arşiv numarası altında kayıtlıdır; Diğer nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan koleksiyonu, demirbaş numarası 72, varak sayısı 42a.

³ Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî, *Beda'iu'l-Burhan alâ Umdetü'l-İrfan*, Edirne Selimiye Kütüphanesi, arşiv numarası 31; Diğer nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi koleksiyonu, arşiv numarası 4, varak sayısı 1b-252a.

⁴ Mustafa el-İzmîrî, *DİA*, c. XX, s. 530.

⁵ Eserleri için ayrıca bkz. Brockelmann, *GAL*, II, 582; *Suppl.*, II, 274, 653.

bulduğunu söylemiş de⁶, eser üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, eserin müellifi onun talebesi Hâşim el-Mağribî olduğu ortaya çıkmıştır.⁷ Eserin mukaddimesinden anlaşılacağı üzere, Hâşim el-Mağribî Hocası Mustafa el-İzmîrî'nin çalışmalarından nakiller yaparak bu eseri kaleme almıştır.

3. Talebeleri

Hâşim el-Mağribî'nin yetiştirmiş olduğu talebelerine dair detaylı bir geniş bilgiye ulaşamadık. Ancak eski dönemlerin eğitim sistemi göz önünde bulundurulduğunda Hâşim el-Mağribî'nin tedrisat ile meşgul olup pek çok talebe yetiştirdiği ve bununla beraber yoğun bir şekilde telifat ile uğraştığı rahatlıkla söylenilebilir. Uzun bir araştırma sonucunda Hâşim el-Mağribî'nin talebelerinden sadece şu iki isme rastlamak mümkün oldu.

1. Mustafa Hasan b. Kerim.
2. Seyyid Ahmed Yemişçi zade.

Tam ve asıl adı Ahmed b. Ömer b. Eyyüb el-İzmîrî er-Rûmî'dir, te'lif ettiği birçok eser vardır, onlardan Kıraat ilmi ile ilgili olan, *Hidayatü'l-Kurra'* adlı eser ve Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi koleksiyonunda 000028 numarası altında kayıta bulunan, adı belli olmayan bir eserdir. Brockelmann *GAL*-da Hâşim el-Mağribî'nin talebesi olarak zikredilen Ahmed Yemişçi zade, Ahmed b. Ömer el-İzmîrî ile aynı kişi olduğu, yukarda kaydı geçen adı belli olmayan eserin incelenmesi sonucunda belli olmuştur. Eserin ferağ yazısında müellif kendi adını zikrettikten sonra: "... Yemişçi zade olarak da tanılan..." kaydını eklemiştir.⁸

4. Eserleri

Hâşim el-Mağribî birçok sahada fıkıh, hadis, akaid ilimlerinde ve özellikle de Kıraat ilmi dalında eser telif eden velût bir âlimdir. Eserlerinin birçoğu İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi başta olmak üzere, Rusya'nın kuzey ve kültür başkenti sayılan Saint Petersburg Doğu El Yazmaları Enstitüsü Arapça El Yazmaları bölümü Van koleksiyonunda, Suudi Arabistan Kral Suud Üniversitesi kütüphanesinde, Avrupa ülkeleri kütüphanelerinde ve Tunus Zeytun Üniversitesi kütüphanesinde yazma halinde bulunmaktadır. Eserlerin müellifimize aidiyetini tespit etmek ve içerikleri hakkında da kısa bilgi vermek için elimizde olan imkânlardan yararlanmaya çalıştık. Bu kütüphanelerden ulaşamadıklarımızı veya bulamadıklarımızı müellifimizden bahseden kitaplarda ve el yazma eserler kataloglarından bulduk. Araştırmamız neticesinde Hâşim el-Mağribî'nin bazı eserlerinin başkasına nispet edildiğini gördük ve bunları ayrı bir başlık altında belirttik.

Hâşim el-Mağribî'ye ait olanlar

1. *Tahriru't-Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*

İslam tarihinin gelmiş geçmiş en büyük âlimlerinden sayılan Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. İbnü'l-Cezerî'nin⁹ (833/1429) yazmış olduğu *Tayyibeü'n-Neşr* adlı eseri-manzumesinin haşiyesi ve tashihidir. Arapça olarak yazılmış eser halen matbu değildir. Ancak yaptığımız araştırmalar sonucunda şu an Suudi Arabistan'da bir Yüksek Lisans öğrencisi tarafından bitirme Tezi olarak, tahkikini yaparak üzerinde çalışmaktadır. Eser Suudi Arabistan, Câmîatü Ümmü'l-Kurra Üniversitesinin el yazmaları kütüphanesinde bulunmaktadır.

2. *Hısnü'l-Karii fi İhtilafi'l-Mekarii*

Makalenin ileriki kısımlarında eser hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

3. *Temrinu't-Talebeti'l-Berarati'-Hayriyyeti fi Vucuhi Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşrati*

Bu eserin Hâşim el-Mağribî'ye ait olduğunu, eserin mukaddime kısmını inceledikten sonra söylemek mümkündür. Müellif bu eserinin evvelinde icazet ve ders aldığı hocalarından ve onların bazı

⁶ Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 653.

⁷ Bu konuda geniş malumat ilerdeki kısımlarda verilecektir.

⁸ Müellif ve eseri hakkında geniş bilgi ilerde, hocası Hâşim el-Mağribî'ye nispet edilen eserler kısmında verilecektir.

⁹ Asıl ve tam adı Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezeri olup 25 Ramazan 751-de (26 Kasım 1350) Dimaşk'ta doğdu. İbnü'l-Cezerî diye anılması Cezire-i İbn Ömer'e (bugünkü Şırnak'a bağlı Cizre ilçesi) nispetlidir. Kur'an'ı ezberledikten sonra İbnü'l-Buhari diye tanınan Ali b. Ahmed b. Abdülvahid'in talebelerinden hadis dinledi ve Kıraat okudu. Ahmed b. Receb, Tahhan ve İbrahim el-Hamevî'den Kıraat-i Seb'a okudu. Kendisinin belirttiğine göre Kur'an ve Kıraat konularında istifade ettiği hocalarının sayısı kırkın üzerindedir. 778 (1376) yılında Mısır'daki tahsilini tamamlayan İbnü'l-Cezeri, Dimaşk'ta Emeviye Camii'nde Kubbetü'n-nesr'in altında Kıraat okutmaya başladı. Kendisine ayrıca Âdiliyye Medresesi Kıraat şeyhliği görevi verildi. 793-te Dimaşk kadılığını yaptı. 798-de Yıldırım Bayezid tarafından büyük ilgi gördü ve kendisine yüksek miktarda maaş bağlanarak Bursa'da talebe yetiştirmesi sağlandı. Meşhur *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eserini Bursa'da yazdı ve *Tayyibetü'n-Neşr'i* nazmetti. Bu manzumeyi pek çok talebe ezberleyerek kendisinden aşere okudu. İhtiva ettiği kitap ve eser sayısının 100-e yakın olduğunu söylemek mümkündür. (İbnü'l-Cezeri. *DİA*, C. XX, s. 551)

önemli eserlerinden bahseder. Daha sonra mütevatir yoluyla gelen Yedi Kıraat imamlarının ve meşhur sayılan üç imamın okunuşları ele alır.

Arapça olarak yazılan bu eser 164 varaktır ve Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk 7696 arşiv numarası altında kayıtlıdır. Aynı kütüphanede 45 Hk 4546/1 arşiv numarası altında olan bu eser, *Tenvîru'l-Telebeti'l-Berarati'l-Hiyara fi Vucuhi Kıra'âti'l-Eimmeti'l-Aşare*, olarak kayıtlıdır. Ayrıca yine aynı eser: *el-Beraretü'l-Hayriyye fi Vucuhi Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşere*, olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan koleksiyonunda 000072 Demirbaş numarası altında kayıtlı olarak bulunmaktadır.

4. *Kitab fi Rasmi Hattî'l-Mushafî'l-Usmâni*

İSAM Kütüphanesi'nin resmi internet sayfasında, Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı butonunda tarama yaptığımızda, bu eserin müellifi Hâşim el-Mağribî olarak gözükmüyor, eseri (h. 1194) yılında istinsah eden isim olarak da Musa b. Muhammed'in adı gözükmektedir.

Müellif bu eserinde, Hz. Osman Mushaf'ı olarak bilinen, ilk derlenen ve kitap haline getirilen Kur'an'ı Kerim mushafından bahsetmektedir. Tarihten günümüze kadar Kur'an diye yazılan ve basılan kitapların, gerçekten Kur'an olarak algılanmasının ana temel şartlarını zikrediyor. Eserin ilerde ki kısımlarında, bazı yazılış şekilleri özel kaidelere dayanan kelimeler tek-tek sergilenmiş ve incelenmiş. Arapça olarak kaleme alınan bu eser, 173-225 varakları arasında yer almaktadır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi koleksiyonunda 000010 Demirbaş numarası altında kayıtlıdır.

5. *Kitab fi Vucuhi'l-Kıraati'l-Aşere*

İSAM Kütüphanesi'nin resmi internet sayfasında, Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı butonunda tarama yaptığımızda, bu eserin müellifi Hâşim el-Mağribî olarak görünmektedir.

Müellif bu eserde Fatıha suresinden önce "istiaze" ve "besmele" konularını ele almış, daha sonra sûrelerdeki ayetleri Kıraat usulüne göre incelemiş, imamların farklı okuyuşlarını detaylı bir şekilde kaleme almıştır. Eserde seçilip işlenen ayetlerin Kıraat imamlarının kaidelerini açığa çıkaran örnek motifler olduğu anlaşılmaktadır. Bu eser Musa b. Muhammed tarafından Ürgüp'de h. 1194 yılında, 87-160 aralarında ki varak sayısı olmak üzere istinsah edilmiştir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi koleksiyonunda 000010 arşiv numarası altından kayıta görülmektedir.

6. *Senahü't-Talib li Eşrefi'l-Metalib*

İSAM Kütüphanesi'nin resmi internet sayfasında, Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı butonunda tarama yaptığımızda, bu eserin müellifi Hâşim el-Mağribî olarak görünmektedir.

Müellif bu eserinde, Kuran ilimlerini öğrenmek isteyen kimsenin nelere dikkat etmesi gerektiğini hatırlatıyor, Kur'an ilimlerinin diğer ilimlerden daha üstün ve faziletli olduğunu hadis ve rivayetlere dayanarak anlatıyor. Bu eserin istinsahı hakkında her hangi bir kayıta rastlanmamaktadır, 259b-336a aralarında ki varak sayısı olmak üzere istinsah edilmiştir. Eser Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi koleksiyonunda 026189 arşiv numarası altından kayıtlarda görülmektedir.

7. *Kitabü's-Şevaz*

İSAM Kütüphanesi'nin dijital kataloğunda Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı kısmında inceleme yaptığımızda, bu eser Hâşim el-Mağribî'nin yazdığı çalışma olarak görünmektedir. Eserde dört şaz Kıraat imamlarının görüşleri incelenerek sergilenmiştir ve kelimelerinin okunuş farklılıkları mukayese edilerek, tarikleri ve ravileri hakkında da bilgi verilmiştir. Hâşim el-Mağribî'nin bu eseri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Üsküdarlı koleksiyonunda, 000034/5 demirbaş numarası altında, 437-505 varakları arasında yer aldığı görülmektedir.

Hâşim el-Mağribî'ye Nispet Edilenler

1. *Şerhu ala'l-ifadetü' l-Mukniati fi'l-Kıraati'l-Erbaa's-Şâzzati*

Hâşim el-Mağribî'nin hayat ve eserlerinden bahseden bazı kaynaklarda ve el yazma eserlerinin bulunduğu Süleymaniye gibi kütüphanelerin kataloglarında bu eser Hâşim el-Mağribî'ye nispet edilmektedir.

Araştırmamız sonucunda ve Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin de isabetle belirttiği gibi¹⁰ mevzu bahis olan eserin müellifi Köprülüzade Abdullah Paşa b. Mustafa Paşa'dır¹¹ (1148/1735), çünkü müellif eserinin sonuç cümlesinde şu ifadeleri kullanır: ".....Köprülüzade Abdullah Paşa b. Mustafa Paşa.....Hamdele ve Salvelelerden sonra.....bu kitabı şöyle isimlendirdim el-ifadetü' l-Mukniati fi'l-Kıraati'l-Erbaa'... "".

¹⁰ Mehmet Tahir Bursalı, I, 263. Osmanlı Müellifleri.

¹¹ Tam adı Köprülüzade Ebu Naili Abdullah Paşa'dır. Şehit Sadrâzam Köprülüzade Mustafa Paşa'nın oğlu ve Şeyhülislam Feyzullah Efendinin damadı olup kılıcı ile ve kalemiyle hizmetleri geçen âlim vezirlerdendir. Valilik ve kumandanlıkla bir hayli seyahatten sonra Şark ordusu kumandanı tayin olunarak h. 1148-de şehit olmuştur. İslami ilimlerden hususiyile Kur'an Kıraati ilminde ihtisas sahibi idi. Hac için Mekke'ye giderken hastalanarak yolda vefat etti. Naaşı Medine'de Hz. Hatice'nin kabri yanında defnedilmiştir. Vefat tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır, Bursalı'da (1148/1735) ve DîA'da (1171/1758), (Bursalı, I, 264; Abdullah Naili Paşa. DîA, I, 124).

Eser matbu olmayıp el yazma halindedir. Ankara Milli Kütüphanesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda, 03 Gedik 17565 arşiv numarası altında kayıtlıdır, şâz Kıraat imamlarının görüşlerini içeren eser Arapça telif edilmiş ve 57 varaktır.

İş bu konuyla ilgili bir fikrimizi de ilave etmemde fayda gördüm. Eserin adı üzerinden yaptığımız araştırmalarda karşılaştığımız farklılıklar şunlar ki, bazı el yazma kataloglarında bu eser Hâşim el-Mağribî'ye nispet edilirken, eserin adı "şerhu" diye başlanmaktadır, bazılarında ise, şerhu kelimesi eksik ve eserin malum adı verilmiştir. Kanaatimizce, orijinal eserin müellifi Köprülüzade Abdullah Paşa'dır, Hâşim el-Mağribî ise bu esere şerh yazmıştır ki, kayıtlarda aynı eser "şerhu" ile başlayarak isimlendirilmiş olarak Kahire el-Ezheriyye Yazmalar Kütüphanesi'nde 1/ 103 arşiv numarası altında kayıtlıdır.

2. Hidayet'ül -Kurrâ

Brockelman'ın GAL-da bu eser Hâşim el-Mağribî'ye nispet edilmektedir. Ancak eserin sonuç kısımlarını inceleyince müellifinin Hâşim el-Mağribî olmadığı anlaşılmaktadır. Eserin müellifi Ahmed b. Ömer b. Eyyüb el-İzmîrî er-Rûmî'dir. İlim ve irfan sahibi bir zat olan İzmîrî, Tekeli Ömer Efendinin oğlu olup babası ile İzmir'e yerleşmiştir. Hanefi mezhebinden olan müellif ayrıca bir müddet vâizlik de yapmıştır. Ahmed el-İzmîrî 1180/1766 yılı civarlarında vefat etmiştir.¹² *Fethu'r-rabbü'l-ekram fi şerhi'l-Hızbi'l-a'zam, el-Fethu'l-kavî li şerhi'l-Hızbi'n-nevevî, Fethu'l-mevlâ li şerhi Hizbi'l-merdâ, Nihâyetü'l-mekâl fi mebhâsi'l-cemâl* onun meşhur eserlerindedir.¹³ Bu eserde olan beyit sayısı 301-dir, müellif esere giriş yaptıktan sonra Kur'ân'ın, Kur'ân'a sarılanın değerini anlatmış, Kur'ân ilminin diğer ilimler yanındaki üstünlüğüne vurgu yapmış ve bunları hadislerle desteklemiş, ardından da vücuh¹⁴ ilminin önemini aktarmıştır. (Vrk. 57b)

el-İzmîrî, bu eserin beyitlerini, veba, taun gibi hastalıklara mâruz kaldığı çok sıkıntılı günlerde gecesini gündüzüne katarak yazdığını belirtmiştir. Allah'tan yardım dilekleriyle esere giriş yapan müellif başlığı "Hidayetü'l-Kurrâ" olarak atmıştır.(vr. 58a) Müellif beyitlerinde Ezrak (240/854)'ın *Hırz'ül-Emânî* tarikinden gelen vecihleri için bazı ayetleri nazmettiğini söyler. 58a sayfasında Fatiha sûresinden başlamak kaydıyla sırasıyla sûrelerdeki bazı ayetleri bu çerçevede inceleyen müellif, oldukça sade ve akıcı bir üslup kullanmıştır.

ومائة خمس مع الثمانين من هجرة النبي فخر المرسلين

Ahmed el-İzmîrî son beyitlerinde kasideyi yazdığı tarih 1185/1772 olarak belirtilmiştir. Arapça olarak ve nesih hattıyla yazılan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi bölümünde 000028 arşiv numarası altında kayıtlıdır, mecmuada 57b-65a varakları arasında yer almaktadır.

B. HÂŞİM b. MUHAMMED el-MAĞRİBÎ'NİN HİSNÜ'L-KÂRİ Fİ İHTİLÂFİ'L-MEKÂRİ ADLI ESERİ

Bu bölümde Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin *Hısnü'l-Kâri fi İhtilâfi'l-Mekâri* adlı eseri tanıtılmaya çalışılacaktır. Eserin müellife aidiyeti, yazılma sebebi, müellifin metodu ve eserde kullandığı kaynaklar gibi hususları arz ettikten sonra, eserin mevcut yazma nüshaları teker-teker tanıtılacaktır.

1. Eserin Adı ve Hâşim B. Muhammed el-Mağribî'ye Aidiyeti

Eserin tam adı *Hısnü'l-Kâri fi İhtilâfi'l-Mekâri*'dir. Ancak, eserin birçok nüshalarından sadece birinde, eserin adı *Hasînü'l-Kari fi İhtilâfi'l-Mekâri* olarak verilmektedir. Eserin diğer bütün yazma nüshalarının mukaddime kısmında bu ismin bizzat müellif tarafından konulduğu ifade edilmektedir.

Eserin mevcut yazma nüshaları incelendiği zaman, çalışmanın Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'ye (1179/1759-da sağ) ait olduğu konusunda hiçbir şüpheye mahal kalmamaktadır.

Ancak, Tabakat kitapları üzerinde yaptığımız taramalarda, bu eser birçok yerde Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin hocası olan Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'ye (1155/1742) nispet edilmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan Koleksiyonu'nda, 000008 Demirbaş numarası altında ki kayıtlarda ve yine aynı Kütüphane, İzmir Koleksiyonu'nda, 000812 Demirbaş numarası altında ki kayıtlarda ve Brockelman'ın GAL-da¹⁵ bu eser Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'ye nispet edilmektedir. Ancak, eser üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda, eserin mukaddimesinden (vrk. 98b) ve ilerde ki kısımlarından (vrk. 110b) anlaşılacağı üzere, eserin müellifi Hâşim b. Muhammed el-Mağribî olduğunu söylemek mümkündür.

¹² Bkz. Kehhale, II, 29. *Mu'cemü'l-Müellifin*; Bursalı, I, 248.

¹³ Bkz. İsmail Paşa el-Bağdadî (1951), I, 177. *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin*. İstanbul.

¹⁴ Burada mevzubahis olan vücuh ilmi tefsiri usulü konuları arasında yer alan vücuh-nezâir ilmi değil, Kıraat imamların ve râvilerinin Kur'ân kelimelerinin okunuşlarını, pratik tarzda beyan eden, Kıraat ilmindeki vücuhur.

¹⁵ Bkz. Brockelmann, II, 653. GAL.

2. Eserin önemi

Kıraat ilmi, İslâm âlimlerinin ilgilendikleri en önemli ilim dallarından biri olup, İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in hem edasında hem de anlaşılmasında başvurulması gereken vazgeçilmez bir olgu niteliğindedir.

Bu ilim dalı konumu itibarıyla filizlenmeye başladığı tarihlerden itibaren birçok kimsenin odak noktası olmuş, üzerine titrenilen bir ilim dalı olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

İslâm dininin girdiği topraklarda Kıraat ilmine duyulan ilgi, bu ilmi şifahi talim eden mütehasşların etraflarında halkalar teşkil etmiş, bu halkalar çoğalarak diğer halkalara kapı aralamış ve asırlarca sürececek bir Kıraat medresesinin temelini oluşturmuştur. İlk devirlerden itibaren çok sayıda Kıraat bilgini yetişmiş, bu sayı Osmanlıda adeta zirvelere çıkmıştır.

Süreç içerisinde Kıraat ilmi ile alakalı birçok eser yazılmıştır. Bu eserler Kıraat ilminin öğretimi ve Kur'an Tarihinin aydınlatılması hususundaki sarsılmaz yerini korumaktadır.

İslâmî ve özellikle Kur'an ilimleri literatürü söz konusu olduğunda Osmanlı döneminin önemi tartışılmazdır. Bu dönemde sayısız eserler kaleme alınmıştır. Hatta yazılan bu eserler üzerine ciltlerce şerhler ve haşiyeler yapılmıştır.

Tahkikini yaptığımız bu eser Kıraat ilmini tahsil edenler ve bu ilim dalıyla ilgilenenler için önemli ve başvurulması gereken eserlerden birisi olması gerek.

Üzerinde durduğumuz bu eserin ehemmiyetini sıralayacak olursak, şöyle sıralayabiliriz:

1. Önceki âlimlerin, Allah'ın Kelamı olan Kur'ân'ı Kerîm'e dair olan hizmetlerini ve bu konudaki gayretlerini bilmiş olmamız.

2. Bu tür çalışmaları incelerken, o dönemin konuyu ele alış metotlarını ve gerekli düzenlemeleri öğrenmek olmamız.

3. Hâşim el-Mağribî'nin, Kıraat ilmine dair yazdığı eser ve teliflerini inceleyerek, onun ilmi seviyesini ve bu konuda mütehasşs bir âlim olduğunu öğrenmiş oluruz.

4. Kıraat ilmi dalında dönemin meşhur âlimlerinden sayılan, Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîri, Ali b. Süleyman el-Mansûri ve Mustafa b. Ahmed el-Halîci gibi zâtların Kıraat konusunda düştükleri ihtilafları ve tasnif ettikleri çalışmalarından bilgi edinmek, oldukça faydalı olması gerek.

5. Hâşim el-Mağribî, zikrettiğimiz âlimlerin görüşlerini alıyor ve daha sonra yorumluyor, önemli tembihat ve eklentiler yaparak bilgileri günümüze aktarıyor.

6. Bu eser, çağdaş âlimler ve kurrâlar tarafından övülüyor ve istifadeye öneriliyor.

3. Dayandığı Kaynaklar

Müellif eserini Kıraat imamlarının Kur'ân'ı Kerîm'deki kelimelerin farklı okunuş ve onların ihtilafları üzerine yazdığı için, bu görüşler üzerine kendi yorumunu da eklediği için, kendi iddialarını ispatlamak amacıyla kaynaklara sıkça müracaat etmiştir. Bunun yanında pek çok Kıraat âlimlerinden nakilde bulunmuş, ancak bu nakillerin bir kısmının kaynağını belirtmemiştir. Burada önce müellifin bizzat eserinde zikrettiği kaynakları eserleri, daha sonra da kendisinden nakilde bulunan Kıraat âlimlerin isimlerini zikredeceğiz.

Eserde Zikredilen Kaynaklar

1. *Temrinu't-Talebeti'l-Berara*

Eserde bir yerde zikredilen bu kitabın müellifi, Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'dir (h. 1179-da sağ). Tahkik de bulunduğumuz eserin de müellifidir. Eserin tam adı *Temrinu't-Talebeti'l-Berarati'-Hayriyyeti fi Vucuhi Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşrati*, eser halen el yazma halindedir. Arapça olarak yazılan bu eser 164 varaktır ve Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk 7696 arşiv numarası altında kayıtlıdır. Aynı Kütüphanede 45 Hk 4546/1 arşiv numarası altında olan bu eser, *Tenvîru'l-Telebeti'l-Berarati'l-Hiyara fi Vucuhi Kıra'âti'l-Eimmeti'l-Aşare*, olarak kayıtlıdır. Ayrıca yine aynı eser: *el-Beraretü'l-Hayriyye fi Vucuhi Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşere*, olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan koleksiyonunda 000072 Demirbaş numarası altında kayıtlı olarak bulunmaktadır.

2. *Tühfetü'l-Menâfi*

Eserde bir yerde zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi Meymun b. Musaid el-Mesmûdi el-Fasî'dir (816/1416). Kitabın tam adı *Tühfetü'l-Menafi' fi asli Mekrai'l-İmam Nâfi* şeklindedir. Eser basılmamış ve yazma halindedir.

3. *et-Tecrid*

Eserde iki yerde zikredilen bu kitabın müellifi, İbnü'l-Fehham Abdurrahman b. Atik b. Halef'tir (516/1105). Kitabın tam adı *Kitabü't-Tecrid fi'l-Kıraati's-Seb'a'dr*. Eser Mes'ud Ahmed Seyyid Muhammed İlyas tarafından Y. Lisans tezi olarak (1408/2007) yılında tahkik edilmiş ve Medine'de basılmıştır.

4. *el-Fecri's-Sâti'*

Eserin adı iki yerde zikredilse de, Hâşim el-Mağribî bu esere çok atıfta bulunmuştur. Bu kitabın müellifi İbnü'l-Kâdî olarak meşhur olan, Abdurrahman b. Ebi'l-Kasim el-Miknâsî'dir (1082/1671). Kitabın tam adı *el-Fecri's-Sâti' fi Şerhi'd-Düreri'llevami' fi Mekrai'l-İmam Nâfi'*dir. Eser Ahmed b. Muhammed el-Buşeyhi tarafından tahkik edilmiştir ve 2007 yılında Fas'da basılmıştır.

5. *ed-Düreru'l-Levâmi'*

Bu eserin adı birkaç defa zikredilmiş, ancak bu esere çok atıflar yapılmıştır. Bu kitabın müellifi İbn Berrî olarak meşhur olan, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin er-Ribâtî'dir (731/1330). Eser üzerine çok sayıda şerh yapılmıştır.

6. *et-Tehbirü't-Teysir*

Eserde bu kitap üç defa zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi meşhur Kıraat âlimi, İbnü'l-Cezerî olarak meşhur olan, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf'tur (833/1429). Eserin tam adı *et-Tehbirü't-Teysir fi'l-Kıraati'l-Aşr'*dir. Bu eserin ilk tahkiki Beyrut'lu bir grup âlimler tarafından hazırlanmış ve 1983 yılında Lübnan'da basılmıştır.

7. *Şevâhidü't-Tayyibe*

Bu kitabın adı eserde iki yerde zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi Ali b. Süleyman b. Abdillâh el-Mansûrî'dir (1134/1721). Kitabın tam olarak adı *İrşâdu't-Talebeti ila Şevâhidü't-Tayyibe'*dir. Bu eser Cemalüddin Muhammed Şerif tarafından tahkik edilmiş ve 2010 yılında Tanta'da basılmıştır.

8. *eş-Şâtibiyye*

Eserde bu kitabın adı kırk üç defa zikredilmektedir. Bu eserin müellifi meşhur Kıraat âlimi imam Şatibi olarak meşhur olan, el-Kasım Firrah b. Halef b. Ahmed er-Râini Ebu Muhammed'dir (590/1193). Kitabın tam adı *Hırzu'l-Emani ve Vechu't-Tehani fi'l-Kıraati's-Seb'a'*dir. Bu eser Muhammed Temim Mustafa ez-Za'î tarafından tahkik edilerek basılmıştır.

9. *Delâlatü'l-Âmm*

Bu kitabın adı eserde bir kez kullanılmıştır. Eserin müellifi İbn Mübarek diye meşhur olmuş Ahmed b. Mubarek b. Muhammed b. Ali es-Siclemâsi el-Maliki'dir (1155/1755). Kitabın tam olarak adı *Enâratü'l-Efham Bisimâi mâ Kîle fi Delâlati'l-Âm'*dir. Bu eser Suudi Arabistan'da Ahmed b. Yusuf Âli Abdullah tarafından Y. Lisans tezi olarak 2010 yılında tahkik edilmiştir.

10. *Tayyibe*

Bu kitabın adı eserde sekiz kez kullanılmıştır. Bu kitabın müellifi meşhur Kıraat âlimi, İbnü'l-Cezerî olarak meşhur olan, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf'tur. Kitabın tam olarak adı *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr'*dir. İlk kez bu eser el-Halebî tarafından 1969 yılında tahkik edilmiş ve basılmıştır.

11. *et-Teysir*

Eserde bu kitabın adı elli iki kez zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi meşhur Kıraat âlimi Ebu Amr ed-Dânî olarak meşhur olan Osman b. Said b. Osman b. Amr el-Emevî el-Kurtubî'dir (444/1044). Kitabın tam olarak adı *et-Teysir fi'l-Kıraati's-Seb'a'*dir. Bu eser çok defa tahkik edilmiş ve farklı tarihlerde basılmıştır. İlk baskılardan birisi 1996 yılında Utuv Yertezil tarafından tahkik edilerek Beyrut'ta basılmıştır.

12. *et-Takrîb*

Bu kitabın adı eserde üç kez zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi meşhur Kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî'dir. Kitabın tam olarak adı *Takrîbu'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr'*dir. İlk baskılarından biri 1961 yılında İbrahim Atvah tarafından Kahire'de tahkik edilerek basılmıştır.

13. *Mevrîdi'z-Zem'ân*

Eserde bu kitabın adı dört kez zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi Ebu Abdullah el-Harrâz diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. İbrahim Ebu Abdullah el-Emevi eş-Şeryişî'dir (718/1418). Kitabın tam olarak adı *Mevridi'z-Zem'ân fi Rasmi Ehrufi'l-Kur'ân'*dir. Kitabın ilk baskılarından biri 1965 yılında Amir Seyyid Osman tarafından Kahire'de tahkik edilerek basılmıştır.

14. *et-Tezkirah*

Bu kitabın adı eserde üç kez zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi İbn Ğalbûn diye meşhur olan Tâhir b. Abdül Mün'im b. Ubeydullah b. Ğalbun b. el-Mubarek el-Halebî'dir (399/999). Kitabın tam olarak adı *et-Tezkirah fi'l-Kıraati's-Semân'*dir. Bu eser 1991 yılında Eymen Rüşdi Suveyd tarafından tahkik edilmiş ve Cidde'de iki cild halinde basılmıştır.

15. *et-Tubsrâh*

Eserde bu kitabın adı üç defa zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi imam el-Kaysî diye meşhur olan Mekki b. Ebi Talib b. Hayyav b. Muhammed b. Muhtar Ebu Abdullah el-Endülüsî'dir (437/1038). Kitabın tam olarak adı *et-Tubsrâh fi'l-Kıraati's-Seb'a'*dir. Bu eser 1982 yılında Dr. Muhammed Gavsî'n-Nedvi tarafından tahkik edilmiştir ve Hindistan'da basılmıştır.

16. *Akdü'd-Dürer*

Bu kitabın adı eserde iki defa zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi İbnü'l-Kâdi olarak meşhur olan, Abdurrahman b. Ebi'l-Kasim el-Miknasi el-Fasi'dir (1082/1683). Kitabın tam adı *Tefsili Akdü'd-Dürer*'dir. Manzume olarak yazılmış bir eserdir. Bu eser Muhammed b. Şerif es-Sehabi tarafından 2011 yılında şerh edilmiş ve basılmıştır.

17. *Şerhu Hirzü'l-Emâni*

Eserde bu kitabın adı üç defa zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi İbn Esed olarak meşhur olan Ahmed b. Esed b. Abdulvahid Ebi'l-Kuvve el-Emyuti el-İskenderi'dir (872/1474). Kitabın tam olarak adı *Şerhu Hirzü'l-Emani ve Vechu't-Tehani*'dir. Eser basılmamış ve yazma halinde Fas Milli Yazmalar Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

18. *Umdetü'l-İrfan*

Bu kitabın adı eserde iki defa zikredilmektedir. Eserin müellifi meşhur Kıraat âlimi Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîri er-Rumi el-Hanefi'dir (1154/1741). Kitabın tam adı *Umdetü'l-İrfan fi Tahriri Evcehi'l-Kur'an*'dir. Bu eser Muhammed b. Muhammed Câbir ve Abdülaziz ez-Zeyyat tarafından 2006 yılında Kahire'de tahkik edilmiştir.

19. *Talhis*

Eserde bu kitabın adı üç defa zikredilmiştir. Eserin müellifi İbn Belîmeh diye meşhur olmuş Hasan b. Halef b. Abdullah b. Belîmeh'dir (514/901). Kitabın tam olarak adı *Telhisu'l-İbârât Biletifati'l-İşârât fi'l-Kıraati's-Seb'a*'dır. Bu eser ilk defasında 1988 yılında Sebi' Hamza el-Hâkimi tarafından tahkik edilmiş ve Beyrut'ta basılmıştır.

20. *Ferâidü'l-Meâni fi Şerhi Hirzu'l-Emani*

Bu kitabın adı eserde bir yerde zikredilmektedir. Eserin müellifi İbn Âcurrum diye meşhur olmuş Muhammed b. Davud es-Sinhâci'dir (723/1405). Meşhur nahiv risalesi el-Ecrumiyeh ile de şöhret bulmuştur. Kitabın tam olarak adı *Ferâidü'l-Meâni fi Şerhi Hirzu'l-Emani ve Vechu't-Tehâni*'dir. Bu eser Abdurrahim b. Abdüsselam en-Nablûsi tarafından tahkik edilmiş ve 2006 yılında Medine'de basılmıştır.

21. *el-Vecîz*

Eserde bu kitabın adı bir kere zikredilmiştir. Eserin müellifi Ebu'l-Hasan b. Ali el-Ahvâzi'dir (446/1035). Kitabın tam olarak adı *el-Vecizu fi'l-Kıraati's-Semaniyah*'dir. Bu kitabın Dr. Derid Hasan Ahmed tarafından tahkik edilmiş ve Dâru'l-Garbu'l-İslamiye adlı yayım evinde basılmıştır.

22. *en-Neşr*

Bu kitabın adı eserde beş yerde zikredilmektedir. Bu kitabın müellifi meşhur Kıraat âlimi İbnü'l-Cezeri'dir. Kitabın tam olarak adı *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*'dir. Bu eser muhtelif âlimler tarafından birçok defa tahkik edilmiş ve başta Beyrut olmakla beraber farklı bölgelerde basılmıştır.

23. *İthaf*

Eserde bu kitabın adı bir kere zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi Ahmed b. Muhammed ed-Dimyati'dir (289/876). Kitabın tam olarak adı *İthâfu Fuzalâi'l-Beşeri bi'l-Kıraati'l-Erbaa Aşera*'dir. Bu eser Dr. Şâban Muhammed İsmail tarafından tahkik edilmiş ve birçok defa farklı bölge ve tarihlerde basılmıştır.

24. *Îcazü'l-Beyân*

Bu kitabın adı eserde üç yerde zikredilmektedir. Bu kitabın müellifi meşhur Kıraat âlimi ed-Dânî'dir. Kitabın tam olarak adı *Îcazü'l-Beyân an Usûli Kıraati Verş an Nâfi*'dir. Bu kitap Muhammed Tefvik Hadid tarafından doktora tezi olarak Ezher Üniversitesi nezdinde çalışılmış ve tahkiki yapılmıştır.

25. *Envâru't-Ta'rîf*

Eserde bu kitabın adı bir kere zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi imam Cuzûlî diye meşhur olmuş Muhammed b. Ahmed b. Ebu'l-Kasım b. el-Ğâzi el-Cuzûlî el-Hamîdi el-Fâsi'dir (1016/1598). Kitabın tam olarak adı *Envâru't-Ta'rîf lezu't-Tefsil ve't-Ta'rîf*'dir. Bu eser Abdulhafiz Katâş tarafından tahkik edilmiş ve 2004 yılında Lübnan'da basılmıştır.

26. *el-Münebbihe*

Bu kitabın adı eserde iki yerde zikredilmektedir. Bu kitabın müellifi meşhur Kıraat âlimi ed-Dânî'dir. Kitabın tam olarak adı *el-Ercûzetü'l-Munbehetu alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Revâtu ve Usûli'l-Kıraat ve Akdu'd-Diyânet bi't-Tecvîdi ve'd-Delâlat*'dir. Manzum olarak yazılmış bu eser Muhammed b. Mecgan el-Cezâiri tarafından tahkik edilmiş ve 1999 yılında basılmıştır.

27. *el-Keşf*

Eserde bu kitabın adı bir kere zikredilmiştir. Bu kitabın müellifi Mekki b. Ebu Talib Hamuş b. Muhammed b. Muhtar el-Endulusi'dir (437/1021). Kitabın tam olarak adı *el-Keşfan Vucuhi'l-Kıraati's-Seb'a ve Allalahâ ve Hucacuhâ*'dir. Bu kitap Muhyiddin Ramazan tarafından tahkik edilmiş ve Beyrut'ta 1997 yılında basılmıştır.

28. Şevâhidü't-Tayyibe

Bu kitabın adı eserde iki yerde zikredilmektedir. Bu kitabın müellifi Ali Suleyman Abdullah el-Mansûrî'dir. Kitabın tam olarak adı *İrşâdu't-Talebeti ila Şevâhidü't-Tayyibe*'dir. Bu kitap Cemaluddin Muhammed Şerif tarafından tahkik edilmiş ve 2004 yılında basılmıştır.

29. Hırzu'l-Emânî

Eserde bu kitabın adı iki kere zikredilmiştir. Bu eserin müellifi meşhur Kıraat âlimi imam Şatibî'dir. Kitabın tam adı *Hırzu'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî fi'l-Kıraati's-Seb'a*'dır. Ayrıca bu eser *Şatibiyye* olarak da meşhur olmuştur. Bu eser birçok kişi tarafından tahkik edilmiştir. Bunlardan biri de Ali Muhammed ed-Dibâî'dir. Dibâî bu eseri 1987 yılında tahkik etmiş ve Riyad'da yayımlamıştır.

C. Eserin değerlendirilmesi

Bu kısımda eserin içeriğinden ve müellifin konuları ele alış tarzından bahsedilecektir. Hemen bunu da belirtmek gerekir ki, müellif eserini her ne kadar bölümlere ayırmamış olsa bile, eserin içeriğine kolayca ulaşılması ve eserin daha iyi anlaşılması için, biz bu eseri bölümlere ayırmak suretiyle onun içeriği hakkında bilgi vermeğe çalışacağız. Müellif önce hocasının adını zikretmiş, vefatı hakkında kısa bilgi vermiş, sonra niçin ve nasıl bir eser hazırladığını beyan ettikten sonra, eserin adını isimlendirmiştir. Daha sonra da müellif kendi adını zikretmiştir.

1. Genel Usulü ve Konusu

Görüldüğü üzere müellif ilgili eserini pratik bir çalışma tarzında kaleme almıştır. Esere genel olarak bakıldığında o Ferşu'l-Huruf¹⁶ metoduyla yazılmış kitabı hatırlatmaktadır. Ancak bazen de satır aralarında işlenen konulara dikkat edildiğinde müellifin bu tarzdan bazen ayrıldığı göze çarpmaktadır. Eserin giriş kısmında müellif Besmele ve Hamdele faslından sonra bu çalışmasında Şatibiyye tarikiyle¹⁷ gelen Kıraat vucûhatlarından ve kendisinde ihtilafa düşülen Kıraat görüşlerinden bahsedeceğini beyan eder. Müellif genellikle meşhur on kurrânın Kıraat farklılıklarına yer vermişse de, bazen de şaz Kıraat imamlarının farklı okunuşlarını da sergilemiştir. Yine giriş bölümünde müellif, hocası Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'den bahseder. Onun yazdığı kitaplar ile ilgili bilgi verir ve hocasına yazdığı methiyeye atıfta bulunur. Daha sonra hocasının 1154/1741 yılında son kez hac ziyaretini edâ ettikten sonra uğradığı Mısır'da vefat ettiğini nakleder.

2. Kıraat Terimlerinin Kullanımı

Giriş faslından sonra müellif Kur'ân'ı baştan sona sûre sırasına göre ele almaya başlar. Bu sûrelerdeki kelimelerde yer alan med¹⁸, kasır¹⁹, sekit²⁰, gunne²¹, imâle²², taklil²³, tahkik²⁴, hulf²⁵, ibdâl²⁶,

¹⁶ Belli bir kâideye dayanmayan, Kur'ân'daki sûre sırasına göre uymadan, dağınık olarak bulunan ihtilaflara Ferşu'l-Huruf denir. Bkz. Nihat Temel (1957). 51. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: MÜFV Yayınları.

¹⁷ Kıraat vecihlerinin toplanması ve tertibi hususunda Kurrâ arasında iki tarik kabul edilmiştir. Bunlardan biri Teysir Tarikidir ki bu tarik ed-Dâni (444/1053)'nin *et-Teyisir* isimli eseri ile İbnü'l-Cezeri (833/1430)'nin *et-Tahbir* isimli eserine ilavesi ile ortaya çıkarken diğer tarik olan Şatibiyye tariki bunun aksinedir ve onda Şatibî (590/1194)'nin *eş-Şatibiyye* ve İbnü'l-Cezeri'nin *ed-Dürre* isimli eserleri esastır. Bkz. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*. 249,

¹⁸ Lüğatte uzatmak, çekmek manalarına gelen bu kelime çekilme şartlarını taşıyan harfin seslendirilmesi sırasında, harfin harekesi doğrultusunda med harflerinden (ي - و - ا) birisiyle sesi belirli miktarda uzatmayı ifade eder. Bkz. Sıtkı Güllü (2005). *Tecvid İlmi*. İstanbul: Huzur Yayınları, 232; Temel, 93. Kıraat ve Tecvid İstilahları.

¹⁹ Kasır, med için öngörülen şartları taşımayan herhangi bir harfin seslendirilmesi sırasında sesin uzatılmasına denir. Bkz. Güllü, 232. Tecvid İlmi.

²⁰ Susmak, konuşmayı bırakmak, dinmek manalarına gelen sekit kelimesinin terim anlamı; Soluğu kesmeden vakıf süresinin altına kalacak şekilde kısa bir süre sesi kesmektir. Bkz. Güllü, 416. Tecvid İlmi; Temel, 118.

²¹ Harflerin geniz sesine karıştırılması ve sesin küçük dilde cereyan etmesi demek olan "gunne"nin terim manası ise و ve ڤ harflerine mahsus genizden gelen sestir. Bkz. Temel, 53.

²² Yönelme manasına gelen "imâle" fethayı kesreye (إ) harfini de (ي) harfine doğru eğmektir. Bkz. Temel, 73.

²³ Fetha ile imâle arasındaki okunuştur. Bu esnada ağız diğer zamanlara göre biraz daha açılır. Bkz. Temel, 127.

²⁴ Lüğatte sabit olmak ve bir şeyin aslına, hakikatine dönmek, isbât etmede fazla inceleme anlamlarına gelir. Kıraat istilâhında tahkik, bir harfin hakkını vermek, hareke, izhar ve gunneleri okuyuş hassasiyetinin en son imkânlarını kullanarak, bir harfi diğerine karıştırmadan tane tane okumaktır. Fakat ifrattan dolayı harflerin hareketlerini sekte ile veya çok ağır okumak suretiyle birbirinden tamamen ayırmak, harekeli harfi sâkin, sâkin harfi harekeli kılmak, hareketlerden harfler meydana getirmek و ve ڤ harflerinin gunnelerinde mübalağa etmek, sâkin ile müteharrik harf arasına olmadığı halde med ilave etmek tahkik sayılmaz. Bkz. Temel, 126.

²⁵ Lüğatte geçmişte olanı yalanlamak, aksini söylemek, ahdi bozmak manasındadır. Kıraat istilâhında ise, imam veya râvinin kendi Kıraat veya rivâyetinin dışında diğer râvilere muvafakat ettiği ikinci vech, Kıraat istilâhında "hulf" ile tâbir olunur. Bu durumda imam veya râvinin münferiden veya bir iki imam ve ravi ile muvafakat ettiği ilk ihtilaf onun ilk vechi, kurrânın çoğuna muvafakat ettiği ikinci ihtilafı ise o râvinin veya imamın hulfu diye tesmiye edilir. Mesela, Kâlun cemî' zamirlerini İbn Kesir ve Ebu Cafer gibi sıla -هموا- كم- (هم- هموا) şeklinde okuduğu halde daha sonra adem-i sıla ile (هم- هم) şeklinde tekrar okur ki buna hulf denir. Bkz. Temel, s. 63.

²⁶ Lüğatte değiştirmek, bir şeyi başkasının yerine koymak anlamına gelir. Bazı harfleri bazı harflerin yerine koymaya da ibdâl denir. İstilahta sâkin bir hemzeyi, mâkablînin harekesi cinsinden bir harf-i medde çevirmektir. Eğer hareke zamme ise, hemze'yi ا -a, kesre ise

hemzetu'l-mutetarri²⁷, vakf²⁸, ibtidâ²⁹ gibi konularda üzerinde ihtilafa düşülecek lafızların hükmünü beyan etmek amacıyla kaleme aldığı bu eseri *Hısnü'l-Kâri fi İhtilâfi'l-Mekari* olarak isimlendirdiğini beyan eder. (Vrk. 98b).

İlerdeki kısımda müellif Fatıha Suresi'nden önce "istiaze" ve "besmele" konularını işlemiş. Fatıha veya herhangi bir sûreye baştan başlarken bütün kurrâlara³⁰ göre dört çeşit farklı okunuş, ancak sûreye "istiaze"siz "besmele" ile başlanılırsa o zaman üç farklı okunuş olduğunu ifade eder. Daha sonra da sûrelerdeki ayetleri söz konusu kurallara göre incelemiştir. Ayet sırasına göre kelimelerde mevcut olan farklı vucühatları çıkararak müellif, herhangi bir kaide üzerinde ihtilaf sahibi olan Kıraat âliminin görüşünü sergiler ve onun eserine atıfta bulunur..

3. İhtilâfi Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Müellif farklı bölgelerde Kıraat ilmini tahsil ettiğine göre, bir kelimenin veya bir kaidenin farklı ihtilâfi söz konusu olunca, hemen şunu ilave eder: "Şu kelimenin okunuşunu veya bu kaideyi Mağrib ulemasından, Şâm ulemasından veya İstanbul ulemasından şu şekilde okudum ve aldım". Şunu belirtelim ki müellif klasik âlimlere atıfta bulunurken, genellikle manzum eserlere başvurmuş ve onlardan deliller getirmiştir. Eserin sonlarına doğru müellif kendini tutamamış ve kendisi de bir iki sayfadan müteşekkil olarak fikirlerini manzum bir tarzda kaydetmiştir. Müellif bazen Kıraat imamlarının görüşlerini beyan ederken, onların mensup oldukları memleketlerini de anımsar. Ayrıca eserde oldukça fazla alıntıya rastlamak mümkündür. (Bkz. vrk. 99a, 101b, 106b ve s.). Bu alıntılardan en göze çarpanı ve önem taşıyanı ise, müellifin hocası Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'den yaptığı alıntılardır. Kur'an kelimelerinin vucühatlarını işlerken yer yer hocasının ismini açıkça zikretmeyen müellif, alıntı yapacağı zaman قال veya قال رحمه الله veya قال المحقق ifadelerini kullanır.³¹ Herhangi bir ayete veya sûreye başlarken müellif, yukarıda zikredilen ifadelerden birisini kullanarak hocasının konuyla ilgili görüşünü beyan eder. Kaideye göre incelenecek ayetlerin başına قوله (Bkz. vrk. 99b, 103a) ifadesini kaydeden müellif, bazen kelimeler üzerinde olan farklı vucühatları belirtmiş, bazen de kelimenin farklı vucühatı ile ilgili hocasının görüşünü zikrederek geçmiştir. İncelenen ayetin veya konunun sonuç bağlamında ise müellif حاصل الامر veya إنتهى (Bkz. vrk. 99a, 100b, 103a) ifadelerini tercih etmiştir. Müellif el-Mağribî eserinde kendi görüşünü قلت (Bkz. vrk. 99a, 104b, 108b) ifadesiyle ortaya koymuştur. Kur'an lafızlarının vucühatlarını sergiledikten sonra, kendisinin de hocalarından lafzın vucühatlarını bu şekilde okuduğunu söyleyerek, mezkûr görüşle ilgili olarak eserlerine atıfta bulunarak delillendirmiştir.

Müellif hocalarına atıfta bulunurken genellikle şu ifadeleri kullanmayı tercih etmiştir: قرأت على قرأت على غير المغاربة veya قرأت على الفارسي veya قرأت على جميع. (Bkz. vrk. 98b, 107b, 109a, 110a).

Böylece Kur'an lafızlarının farklı okunuş vucühatlarını beyan eden müellif, bu görüşleri وقال ve قيل gibi ifadelerle verirken, cümle sonlarını da genellikle إنتهى lafzıyla bitirmiştir (Bkz. vrk. 100a, 101a, 112b). Müellife göre, Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'nin (1154/1741) naklettiği ve telif ettiği önemli Kıraat eserlerine bakıldığında, onun kendi zamanında yaşayan Kıraat alimleri arasında en bilgini olduğunu söylemek mümkündür. Müellif el-Mağribî hocası el-İzmîrî'nin iki kitabına³³ işaret eden şiirle çalışmasını bitirir.

ğ'-ya, fetha ise 'e tebdil edilir. Bunu vakf ve vasl halinde imam Verş (197/812), Sûsî (261/874) ve Ebu Cafer (138/750) yapar. Yalnız vakf halinde ise imamlardan Hamza (156/773) yapar. Bazı kelimelerde ashâb-ı ibdal arasında ihtilaf vardır. Bkz. Temel, 67.

²⁷ Bir başka adıyla hemzetu'l-ka' olarak bilinmektedir. Hem yazıda hem de okunuşta bulunan kelimenin gerek vasl ve gerekse vakf halinde değişmeyen ve sabit kalan hemzelere denir. Meftuh (üstünlü) ve mazmun (ötreli) olanlarının üzerine ve meksur (esreli) olanlarının altına birer hemze "e" resmetmek Mısır matbaalarında icad ve itiyad edilmiştir. Bkz. Temel, 62.

²⁸ Vakf kelimesi lügatte, hapsedmek, menetmek, durmak ve durdurmak manalarına gelmektedir. İstilahta ise "قطع الصوت مع التنفس" "nefesle beraber sesi kesmek" anlamına gelir. Vakf, kelime üzerinde Kıraata tekrar başlamak niyetiyle, adet olduğu şekilde, nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir.

²⁹ Başlama, başlangıç, ilk önce gibi manalara gelir. İstilahta ise, maksadı ifade eden müstakil bir mana ile başlamaya itidâ denir. Arapçada sükûn ile başlamak mümkün olmadığı için, ibtidâ hareke ile olur. İbtidâ ihtiyari olup, bir zarurete dayalı değildir. Ancak maksada ulaştırıcı ve mana itibarıyla müstakil olan bir kelime ile ibtida caizdir. İbtidanın da vakf gibi kısımları, caiz olup olmadığı yerler vardır. Bkz. Temel, 67.

³⁰ Lügatte okuyucu veya okuyan manalarını ifade eden 'el-Kari' (القارئ) kelimesinin çoğuludur. İstilahta ise yedi veya on Kıraat kendilerine nispet olunan meşhur imamlara denir. Bkz. Temel, 87.

³¹ Bkz. vrk. 99a, 101b, 105a, 120b, 142a.

³² Daha öncede de zikrettiğimiz gibi, Hâşim el-Mağribî tahsilini farklı memleketlerde aldığına göre, herhangi bir hocasının görüşünü ifade ederken, hocalarının memleketini de anımsamıştır. Mesela: "Mağrib'li hocalarımdan bu şekilde okudum, Mağrib'li hocalarım dışındakilerden şu şekilde okudum, şu lafzı bütün hocalarımdan şu şekilde okudum." şeklinde.

³³ Bu iki eserin onun hocasına ait *Umdetu'l-İrfan* ve *Bedâiu'l-Burhan* isimli kitaplar olduğunu, eserin Raşid Efendi Koleksiyonun 10 numara altında kayıtlı bulunan mecmuada 73a-86b varakları arasındaki nüshasından anlamak mümkündür.

2. Müellifin Metodu ve Konuyu Ele Alış Tarzı

Temel Kıraat eserlerinden ve hocasının kayıtlarından istifade ederek yola çıkan müellif el-Mağribî, ihtilafı yerlerde ölçü olarak Âsım'ın Hafs rivayetiyle gelen Kıraati ele alır. Daha sonra müellif, ittifakla mütevâtir kabul edilen on Kıraat imamlarının vucûhatlarını hatırlatır. Müellifin ifade ettiği ve bizim de tespit edebildiğimiz kadarı ile müellif eserinde şu metotları takip etmiştir:

1. Mukaddime kısmında, müellif bu teliften niyet ve amacını açıkladıktan sonra, Kıraat ilminin ehemmiyetinden kısaca bahsetmiş, hocasına methiyede bulunmuş ve onun vefat tarihinden malumat vermiştir.

2. Müellif okuyucusuna ihtilafı meseleleri test etmek için kaynaklara gitmeyi tavsiye etmiş ve sık sık uygulamanın önemine dikkat çekerek, bunun da ancak mütehasşıs bir Kıraat âliminin öğretimi ile sıhhatli yapılabileceğini vurgulamıştır.

3. Başta sûrelere başlangıç şekli, vakf ve ibtida konuları olmak üzere, müellif bu konudaki imamların ihtilafı görüşlerini beyan etmiştir. Ayrıca o, bu konudaki Şâtibiyye ve diğer tariklerin uygulamalarını belirtmiştir.

4. Müellif ihtilafa konu olan lafızları başlangıçta ve metin içinde sırasıyla izah etmiştir. Sonraki bölümlerde ise müellif sırayı takip etmemiştir.

5. Müellif her başlık altında bulunan usule ait ihtilafı konuları Tenbihat başlığı altında toplar. Böylece devamlı hatırlatma ve ikazda bulunan müellif, mübtedi Kıraat ehlinin konuları hazmetmesini amaçlanmıştır. (Bkz. vrk. 99a, 100a).

6. İhtilafı kelimeleri konuya göre değil, sûre sırasına göre ele alan müellif, meselenin tekrarı durumunda ihtilafın sadece özetini zikretmektedir.

7. Müellif sûre, cüz girişleri ve uygun gördüğü yerlerde konuya ilişkin başlıklar kullanmıştır. Aynı yerlerde ihtilafı görüş sahiplerine atıfta bulunmayı da ihmal etmez.

8. Müellif ihtilafa konu olan ferş lafzı onun geçtiği yerde açıklamış ve bu konuda farklı tariklerden gelen görüşleri beyan ettikten sonra, قال المحقق diyerek hocasının görüşünü zikretmiş ve bazen de kendi görüşünü قرأت على قلت veya قرأت على قلت lafızları ile sergilemiştir.

Eserin Sonu ve Ferağ Kaydı

Eserin ferağ kısmından anlaşılacağı üzere, müellif telif işlemini 1143/1731 yılında Şaban ayının on altısı cumartesi günü sabah vaktinde bitirmiştir. Bazı düzeltmeleri ve notları ise yaklaşık iki ay sonra Şevval ayının dokuzunda cuma akşamı yatsı vaktinden hemen önce tamamladığını beyan eder.

SONUÇ

Burada öncelikle çalışmamıza konu olan eserin tanıtım özeti verilecek ve daha sonra bu konuda ulaşılan sonuçlar ele alınacaktır. Müellif mukaddime kısmında ilk önce hocasının adını, nisbesini ve nerede yaşadığını zikreder. Müellif, eserin girişinden başlayarak hocası Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'nin zamanın en büyük âlimlerinden olduğunu sık sık hatırlatır. Daha sonra onun vefatı hakkında kısa bilgi veren müellif, niçin ve nasıl bir eser hazırladığını beyan eder. Bundan sonra eserin adını zikreden müellif, en son kendi adını zikretmiştir.

Eserin giriş kısmında müellif Besmele ve Hamdele faslından sonra bu çalışmasında Şâtibiyye tarihiyle³⁴ gelen Kıraat vucûhatlarından ve kendisinde ihtilafa düşülen Kıraat görüşlerinden bahsedeceğini beyan eder. Hocasının da çalışmalarından nakiller yaparak telif ettiği bu eserini *Hısnu'l-Kari fi İhtilafı'l-Mekari* olarak isimlendirdiğini ifade eder. Müellif eserinin adını ve yazılış amacını zikrettikten sonra, hocası olan Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'den bahseder, onun telif ettiği önemli eserlerinden bilgi verir ve kendisinin hocasına yazdığı methiyeye atıfta bulunur. Müellif hocasından bahsederken onun hayatının son kısmını şöyle zikreder "1154 yılında Mekke'ye hac vazifesini ifa etmek için yola çıkan şeyh el-İzmîrî, ziyaretinden dönüşte yol üstü uğradığı Mısır'da Allah'ın rahmetine kavuşmuştur". Müellif, Kıraat kaidelerinin usulüne göre ayetteki kelimelerin vucûhatlarını çıkarırken, tamamen meşhur on Kıraat imamlarının ve ravilerinin görüşleri çerçevesi dâhilinde hareket etse de, zaman zaman da şaz Kıraatları³⁵ dediğimiz, İbn Muhsin, A'meş, İbn Şünbuz ve el-Yezidî'nin de Kıraat görüşlerine yer vermiştir.

Sûrelerdeki ayet sırasına göre kelimelerin farklı vucûhatlarını çıkararak müellif, herhangi bir kaide üzerinde ihtilafı olan Kıraat âliminin görüşünü zikrederken onun eserine atıfta bulunur. Ayrıca müellifin genellikle manzum olarak telif edilen eserlerden alıntı yapması ve onlardan atıfta bulunması dikkat çekmektedir. Dönemin meşhur Kıraat ulemâsından Kıraat ilmini tahsil etmek için, İslam âleminin farklı

³⁴ Bununla ilgili detaylı bilgi için bkz. dipnot 18.

³⁵ Sened itibarıyla sahih olmayan Kıraatlardır (Bkz. Temel, 124).

arazilerinde bulunan el-Mağribî, ifade ettiğine göre Kıraat ilmi tahsilini ilk önce Mağrib’de almış, daha sonra (1145/1732) yıllarında Şâm’da ve son olarak da (1148/1735) yıllarında İstanbul’da Kıraat ilmini kemale erdirmiş. Böylece müellifimiz farklı bölgelerde Kıraat ilmini tahsil ettiğine göre, bir kelimenin veya bir kaidenin farklı ihtilafları söz konusu olunca, hemen şunu ilave eder: “Şu kelimenin okunuşunu veya bu kaideyi Mağrib ulemasından, Şâm ulemasından veya İstanbul ulemasından şu şekilde okudum ve aldım”.

Sonuç olarak Hâşim el-Mağribî’nin tasnifât yönünden çok zengin ve değerli eserler bırakan bir âlim olduğunu söylemek mümkündür. Burada onun eserlerini tanıtırken sadece isimleri ile iktifa etmeyip, eserlerin bulunduğu Rusya ve Türkiye’deki kütüphanelere giderek, eserleri inceleyerek ve onların mahiyetleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Ayrıyeten bu araştırmayı yaparken Hâşim el-Mağribî’nin bilinmeyen bazı eserlerini tespit etme imkânı bulduk. Bunun yanı sıra bazı eserlerin ona nispetinin pek isabetli olmadığını tespit ettik.

Bu çalışmamızda ulaştığımız sonuçları şu şekilde ifade edebiliriz: Çalışmamızın sonucunda, meşhur on Kıraat imamların okunuş farklılıklarından bahseden, bazen de şaz Kıraat imamlarının farklı görüşlerini ele alan, müellifin hocasının da kayıtlarından yararlanarak ele aldığı bir eseri inceledik ve tanıttık. Eserin müellifi Hâşim el-Mağribî Osmanlı devletinin gerilemeye başladığı bir dönemde yetişen velût bir âlim olmasına rağmen, hemen hemen hakkında hiçbir çalışma yapılmamış, yazdığı onlarca eserden de bir-iki istisnanın dışında hiçbirisi tahkik edilmemiştir. Bu eserlerin edisyon kritiğinin yapılarak gün yüzüne çıkarılmalarının ilim dünyasına katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abbah, Muhammed Muhtar (2001). *Tarihü'l-Kıraat fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*. Beyrut: Münazzametü'l-İslâmiyye li't-Terbiye ve'l-Ulum ve's-Sekâfe.
- Aktepe, Münir (1977). “Mahmud I”. *İA (İslam alemi tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lugati)*. c. I-XII, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 164-165.
- Altıkulaç, Tayyar (1988). “Mustafa İzmirî”. *DİA*. İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Askalanî, İbn Hacer Ahmed Ebü'l-Fazl Şehabeddin (1969). *İnbai'l-Gumr bi-Enbai'l-Umr fi't-Tarih*. (thk. Hasan Habeşi). Kahire: Lecnetu İhyai't-Türası'l-İslami.
- (1999). “İbnu'l-Cezeri”. *DİA*, C. I-XX, İstanbul: TDVY, s. 553.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa (1955). *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*. İstanbul: Milli Eğitim Matbaası.
- (1972). *İzahü'l-Meknun fi Zeyl-i ala Keşfü'z-Zünun an Esami'u'l-Kütüb ve'l-Fünun*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed (1987). *İthafü Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erbaate Aşere*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- Bermâvi, İlyas b. Ahmed (2008). *İmtâu'l-Fudalâu Bitaracimi'l-Kurrâ*. Medine: Dâru'z-Zaman.
- Birişik, Abdülhamit (2004). *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Brockelmann (1956). *Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL)*.
- Bursalı, Mehmed Tahir Efendi (1914). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Katib (2007). *Keşfü'z-Zunun an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünun*. (Tercüme: Rüştü Balcı). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Çetin, Abdurrahman (2005). *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Dânî, Ebu Amr Osman b. Said (1999). *Camiu'l-Beyân fi'l-Kıraatis-Seb'i'l-Meşhûra*. (thk. Muhammed Kemal Atik). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, Muhsin (1997). *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Devseri, İbrâhim b. Saïd b. Hamed (1999). *el-İmam el-Mütevelli ve Cihuduhu fi İlmi'l-Kıraat*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- (1940). *el-Mukni fi Marifeti Mersumi Mesahifi Ehli'l-Emsâr*. Dimeşk: Matbaatü't-Terakkî.
- (1930). *et-Teysir fi'l-Kıraati's-Seb'a*. İstanbul: Matbaatü'd-Devle.
- Kâdi, Abdülfettah (1981). *el-Büdüru'z-Zahira fi'l-Kıraati'l-Aşerati'l-Mütevâtira*. Beyrut: Dârü'l-Kitab el-Arabî.
- Marsafi, Abdülfettah (2001). *Hidâyetü'l-Kâri ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bâri*. Medine: Daru'l-Fecr İslamiyye.
- Neşşâr, Ebü Hafs Siraceddin Ömer b. Kâsım (2000). *el-Büdüru'z-Zâhire fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mütevâtire*. Beyrut: Alemü'l-Kutüb.
- Sert, Durmuş (1972). *İlm-i Kirâât Kitâbiyyâtı (Başlangıçtan Hicri VII Asrın Başına Kadar)*. Doktora Tezi: Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü.
- Tinbukti, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ahmed (1989). *Neylü'l-İbtihac bi-Tatrizi'd-Dibac*. Trablus: Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed (1982). *Gâyetü'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Galbûn, Ebü'l-Hasan Tahir b. Abdülmün'im b. Ubeydullah (1991). *et-Tezkire fi'l-Kıraati's-Seman*. (thk. Eymen Rüşdi Süveyd). Cidde: Daru'l-Garbi'l-Arabî.
- İzmirî, Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed (2007). *Kitabu İthafu'l-Beraratı Bima Sekete Anhu Neşru'l-Aşerati (Tahriru'n-Neşr)*. (thk. Halid Hasan Ebü'l-Cûdî). Riyad: Daru Edvau's-Selef.
- Fındıklılı, İsmet Efendi (1989). *eş-Şekaiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri (Tekmiletü's-Şakaik fi hakki ehli'l-hakaik)*. (haz., Abdülkadir Özcan). İstanbul: Çağrı Yayınları.